

dr Aleksandra Wójtowicz, IBL PAN

Literaturoznawstwo architektoniczne jako jeden z obszarów projektu „Polonistyka wobec wyzwań współczesnego świata”

Działania w ramach projektu „Polonistyka jak wobec wyzwań współczesnego świata”¹ nakierowane są na rozpoznanie i udokumentowanie dorobku i przemian krajowej i światowej polonistyki, rozumianej jako wyodrębniona dyscyplina naukowa. Odbudowanie zainteresowania nią jako obszarem badawczym oraz pokazanie jej potencjału aplikacyjnego wiąże się z interdyscyplinarnością i oferowaniem wyników badań polonistycznych innym sektorom². W jaki sposób literaturoznawstwo architektoniczne (LA), jak nazwa wskazuje przynależące do dyscypliny literaturoznawstwa, wpisuje się w projekt polonistyczny i jakie obszary zagarnia baza bibliograficzna tworzona pod hasłem LA?

Propozycja zdefiniowania ścieżki literaturoznawstwa architektonicznego (2015) wiązała się z odpowiedzią na wyzwania humanistyki zaangażowanej i poszukiwaniem wpływu społecznego (*impact*) badań literaturoznawczych³. Osiągnięcie go wiązało się z ukierunkowaniem wybranego obszaru badań literaturoznawczych na konkretny cel, jakim jest wsparcie architektów i urbanistów oraz gremiów zarządzających przestrzenią. Ten obszar to prace spod znaku zwrotu topograficznego, biorące początek w badaniach nad przestrzenią w tekście literackim, w pracach semiotyków przestrzeni, oraz w badaniach geopoetycznych, geokrytycznych a także analiz z zakresu studiów miejskich⁴. Ważnym punktem odniesienia jest jednak geokrytyka, literaturoznawcza metodologia

¹ Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki Nauka dla Społeczeństwa II, nr NdS-II/SP/0264/2024/01, kier. dr M. Wilczak.

² Na ten temat zob. *Polonistyka wobec wyzwań współczesnego świata*, „Biuletyn Polonistyczny”, <https://biuletynpolonistyczny.pl/pl/projects/polonistyka-wobec-wyzwan-wspolczesnego-swiata,1851/details>, dostęp: 28.10.2025.

³ Więcej na ten temat w: A. Wójtowicz, *Namiastka sprawczości, czyli o potrzebie praktyk aplikacyjnych*, „Teksty Drugie” 2025, nr 3, s. 217-228. Na temat wytycznych programów ramowych, akcentujących potrzebę sprawczości badań, także humanistycznych zob. założenia Programu ramowego Unii Europejskiej Horyzont 2020, <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en> (27.04.2025); założenia Programu inwestycyjnego UE na rzecz badań naukowych i innowacji (2021–2027), Krajowy Punkt Kontaktowy, <https://www.kpk.gov.pl/horyzont-europa> (27.04.2025).

⁴ Zwrot topograficzny przyniósł zbiór kategorii, takich jak np. heterotopia (Michel Foucault), trzecia przestrzeń (Edward Soja), nie-miejsca (Michel de Certeau, następnie Marc Augé), miejsca pamięci (Pierre Nora), krajobraz mentalny (Robert Tally, Denis Cosgrove), mapy mentalne (Karl Schlögel) itd., a także nurt geopoetyki (skupionej na związku natury i kultury oraz nomadyzmie intelektualnym) Kenetha White’a (Międzynarodowy Instytut Geopoetyki w Paryżu), rozwijanej w kierunku *tree studies* przez Annę Kronenberg i redefiniowanej przez Elżbietę Rybicką w kierunku badań skupionych na relacji twórczości literackiej i przestrzeni rzeczywistej.

akademicka zdefiniowana przez Bertranda Westphala (2000), a na gruncie amerykańskim uprawiana przez Roberta Jr. Tally'ego, skoncentrowana na analizie literackiej reprezentacji miejsc rzeczywistych. Istotą geokrytyki jest badanie rodzajów powiązań między światami rzeczywistym i wyobrażonym. Mimo „współzałożycielskiej” roli geokrytyki, by posłużyć się formułą Westphala, w której owa literacka reprezentacja zaczyna wpływać na sposób postrzegania przestrzeni rzeczywistej ukazanej w dziele, geokrytyka wciąż ma na celu interpretację, pozostaje zatem w obszarze badań podstawowych, niemających charakteru aplikacyjnego⁵.

Wiedza dotycząca realnie istniejącego miejsca lub obiektu, do której docierają przedstawiciele innych dyscyplin, przyswojona poprzez literaturę i konteksty jej towarzyszące, związane zarówno z tekstem, jak i z badanym zjawiskiem, pozwala tymczasem dostrzec sprawy umykające na drodze postrzegania czysto informacyjnego. Badanie metamorfozy miejsca i czynników wpływających na te przemiany, oglądane poprzez szeroko pojęte zapisy tekstowe (dzieła literackie, teksty paraliterackie, ale także pamiętniki, listy, dokumenty i zapisy prasowe) daje możliwość uchwycenie bezpośredniej relacji człowieka z przestrzenią, zarówno na poziomie ogółu i świadomości zbiorowej związanej z danym fragmentem miasta, jak i doświadczenia jednostkowego. Tego typu analizy ukazują miasto nie tylko w jego wymiarze fizycznym, lecz także afektywnym i w obrębie przestrzeni wyobrażonej. Próba odtworzenia minionych doświadczeń z zakresu relacji społeczeństwa i przestrzeni odbywa się poprzez medium, jakim są teksty. Wymaga zatem analiz teoretycznoliterackich w zakresie poetyki, perspektywy, założeń gatunkowych, kontekstu, dynamiki tekstu, łączenia podejścia semiotyki przestrzeni, geokulturologii, geopoetyki, geokrytyki i najnowszych kategorii wchodzących w zakres badań kulturoznawczych z elementami strukturalizmu i warsztatem pozwalającym na dogłębną interpretację zapisu, także na poziomie jego morfologii i w obrębie zagadnień edytorskich.

Literaturoznawstwo jako dyscyplina wyrasta w ogromnej części z badań polonistycznych, większość literaturoznawców (w rozumieniu badaczy identyfikujących się z literaturoznawstwem jako dyscypliną wg *Klasyfikacji dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* MEiN z 11 X 2022 r.) to absolwenci studiów filologicznych, nierzadko filologii polskiej. W tym kontekście warto wskazać na zagadnienie etapów integracji wiedzy. Jan Kozłowski w raporcie

⁵ B. Westphal, *Geokrytyczne podejście do tekstów*, przeł. B. Banasiak, maszynopis, pierwodruk: B. Westphal, *Pour une approche géocritique des textes*, w: *La Géocritique mode d'emploi*, red. B. Westphal, seria „Espaces Humains”, PULIM, Limoges 2000; artykuł dostępny online: <https://sflgc.org/bibliotheque/westphal-bertrand-pour-une-approche-geocritique-des-textes/> (9.05.2025).

przygotowanym dla Komitetu Badań Naukowych MNiSW *Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych* wskazywał na różne typy powiązań dyscyplin o charakterze: 1) interdyscyplinarnym (łączenie elementów – pojęć, metod, procedur z kilku dyscyplin bez stosowania nadrzędnego, „naddyscyplinarnego” paradygmatu); 2) multidyscyplinarnym (gdzie problemy bada się niezależnie od siebie, a ich wyniki łączy ze sobą w podobny sposób) i 3) transdyscyplinarnym (problemy bada się dzięki stosowaniu paradygmatu ogarniającego kilka dyscyplin, który stara się przekraczać ograniczenia poszczególnych z nich, proponując szerokie ramy teoretyczne dla wspólnych elementów)⁶. Interdyscyplinarność występująca tu na poziomie analizy literaturoznawczej badacza, przejawia się np. w podejściu geokrytycznym, poprzez angażowanie metod i perspektyw innych dyscyplin do analizy przestrzeni rzeczywistej i jej literackich, oraz innych tekstowych i pozatekstowych, reprezentacji. W badaniach zespołowych, poświęconych wybranemu obszarowi, sięganie po kategorię innych dyscyplin, w ramach analizy literaturoznawczej, zostaje rozszerzone do realnej współpracy przedstawicieli różnych dyscyplin i dziedzin⁷. Znaczenie badań multidyscyplinarnych powraca więc także w kontekście ryzyka utowarowienia wiedzy⁸. Gwarantem jakości badań inter- i transdyscyplinarnych w ramach LA jest znajomość tradycyjnego warsztatu literaturoznawczego, w tym posiadanie kompetencji edytorskich, filologicznych, etc. zatem szeroko pojętych efektów kształcenia polonistycznego.

Literaturoznawstwo architektoniczne nie jest propozycją nowej metodologii, ale ukierunkowaniem wybranego zakresu badań literaturoznawczych na konkretny cel, projektem wyboru metod i połączenia tradycyjnych narzędzi z najnowszymi kategoriami, a przede wszystkim propozycją wpisania badań literaturoznawczych w założenia humanistyki zaangażowanej, których wyniki mogą mieć przełożenie na konkretne działania prospołeczne. Istotą działań jest tu przeprowadzenie analiz literaturoznawczych i kulturoznawczych, skupionych na tekstowych zapisach doświadczania przestrzeni przez człowieka, w celu wsparcia gremiów decyzyjnych, zarządzających przestrzenią oraz architektów i urbanistów, opracowujących plany przekształcania przestrzeni miejskiej i rewitalizacji. Jakże zatem materiały powinna obejmować baza bibliograficzna⁹

⁶ Zob. *Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych*, oprac. J. Kozłowski, <http://kbn.icm.edu.pl/pub/kbn/sn/archiwum/9601/kozlow.html>, dostęp: 9.02.2013.

⁷ Postulat tworzenia interdyscyplinarnych zespołów badawczych, współpracujących w ramach wspólnego wyzwania należy do głównych założeń LA.

⁸ Na temat utowarowienia wiedzy oraz modeli badań transdyscyplinarnych zob. m.in. M. Gibbons i in., *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*, Sage Publications, London 2012 (wyd. 1: 1994).

⁹ Powstanie bazy bibliograficznej w poszczególnych obszarach jest jednym z celów projektu „Polonistyka wobec wyzwań współczesnego świata”. Aktualnie trwają prace w tym zakresie, realizowane w ramach zadania 1: *Bibliografia Źródeł dla Nauki i Społeczeństwa*.

w obszarze literaturoznawstwa architektonicznego? Kolekcja tematyczna przybliżająca społeczeństwu zagadnienia związane z literaturoznawstwem architektonicznym stanowi *de facto* bazą źródłową tekstów z zakresu szeroko pojętych badań nad przestrzenią - studiów miejskich, ekokrytyki, geopoetyki, geokrytyki. Jednak to, co istotne, to po pierwsze założenie, że analizy są poświęcone realnie istniejącej przestrzeni, po drugie prowadzone są w oparciu o materiały tekstowe.

Widok mostu tymczasowego na Wiśle od strony Pragi, drzeworyt wg rys. J. Ceglińskiego, „Tygodnik Ilustrowany” 1861, nr 72, s. 49.

Literaturoznawstwo architektoniczne jest ścieżką, kierunkiem postępowania, jaki może obrać badacz oferujący wyniki swoich badań innym sektorom przekształcającym przestrzeń miejską. Jest ono przekroczeniem granicy dyscyplin i dziedzin, propozycją wpływu społecznego o charakterze transgresyjnym, który może uobecnić się w postaci konkretnego projektu zagospodarowania przestrzeni¹⁰. To od badacza zależy jaki cel obierze, prowadząc analizy

¹⁰ W wytycznych ministerialnych pojawia się termin „skutek społeczny” - wpływ działalności naukowej na funkcjonowanie społeczeństwa i gospodarki (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej. Na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018, poz. 1668, 2024 i 2245 oraz z 2019 r. poz. 276), § 23 pkt 1, s. 11, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000392/O/D20190392.pdf> (9.05.2025). Ewaluowany podmiot prowadzący działalność w zakresie nauk humanistycznych „wykazuje opisy wpływu związane z wybitnymi monografiami naukowymi, słownikami biograficznymi lub bazami danych, szczególnie istotnymi dla rozwoju danej dziedziny nauki”. Założeniem LA jest generowanie „wpływu” przekraczającego ramy dziedziny nauk humanistycznych bo przyporządkowanego do dziedzin inżynierskich i technicznych (związanego „z projektami architektonicznymi, urbanistycznymi lub planami zagospodarowania

poświęcone przestrzeni rzeczywistej i jej tekstowym reprezentacjom, to od przedstawicieli innych sektorów zależy czy zechcą wykorzystać wyniki badań humanistycznych i je wdrożyć w ramach procesu projektowego¹¹. Efekt projektu „Polonistyka wobec wyzwań...” poświęcony ścieżkom społecznego wykorzystania badań polonistycznych (w tym przypadku polonistycznych i literaturoznawczych) staje się zaś w obszarze związanym z LA swego rodzaju pomostem pomiędzy tradycyjnymi działaniami o charakterze filologicznym a działaniami o charakterze wdrożeniowym, pomiędzy czytaniem o mieście i czytaniem miasta. Stanowi łącznik pomiędzy odbiorcą (rekrutującym się z różnych środowisk, nie tylko akademickich) a badaczami tematyki miejskiej, oferując bazę bibliograficzną - dowolnie wykorzystywaną dla nauki i dla społeczeństwa.

W tekście wykorzystano fragmenty książki A. Wójtowicz, *Literaturoznawstwo architektoniczne*.

Wstępne rozpoznania, Warszawa 2019, OA:

<https://rcin.org.pl/ibl/dlibra/publication/276656/edition/240261> (9.05.2025).

Powiązane:

- *Humanistyka zaangażowana. Jak literaturoznawcy badają Warszawę?* dr hab. Agnieszka Karpowicz, prof. UW i dr Aleksandra Wójtowicz, IBL PAN, Mityng warszawski 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=h6bYaU9Pbro>, 2g14min.28s.
- *W stronę Humanistyki architektonicznej*, z Krystyną Ilmurzyńską, Włodzimierzem Pesselem i Andrzejem Skalimowskim rozmawia Aleksandra Wójtowicz, „Biuletyn Polonistyczny” 3 lutego 2025, <https://www.biuletynpolonistyczny.pl/pl/articles/towards-architectural-humanities,349/details> (27.04.2025).

przestrzennego”); tamże, § 23 pkt 4, s. 11.

¹¹Za przykład osiągniętego wdrożenia tego typu może posłużyć projekt zagospodarowania placu marsz. Józefa Piłsudskiego autorstwa Marka Budzyńskiego, twórcy m.in. warszawskich gmachów Sądu Najwyższego, Biblioteki Uniwersyteckiej czy Ursynowa Północnego. Zob. M. Budzyński, *Życie na placu Piłsudskiego — autorska wizja placu Piłsudskiego w Warszawie*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 2020, t. 48, <https://journals.pan.pl/Content/118404/PDF/2020-01-TEKA-24-Budzynski.pdf> (27.04.2025); A. Wójtowicz, *Literaturoznawstwo architektoniczne*, s. 41-55.